

انجمن علمی گردشگری ایران

تحلیل چالش‌ها و نقش سازمان‌های غیردولتی در توسعه بوم‌گردی در مناطق روستایی

فاطمه ابراهیمی فینی^۱، حجت ورمزبازی^۲، خلیل کلاتری^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۱۶

چکیده

بوم‌گردی توجهی اساسی به پایداری دارد و منافع اقتصادی و اجتماعی فراوانی برای جوامع محلی به ارمغان می‌آورد. جلب مشارکت مردم محلی یکی از اصول بوم‌گردی است. سازمان‌های غیردولتی نقش برجسته‌ای در توسعه بوم‌گردی مبتنی بر مشارکت جوامع محلی دارند و در بیشتر موارد، به علت حفاظت از تنوع زیستی و محیط‌زیست یا توسعه پایدار زندگی مردم محلی، در موضوع بوم‌گردی تأثیر بسزایی می‌گذارند. در این پژوهش، با توجه به ضرورت توسعه بوم‌گردی و با به‌کارگیری روش نظریه زمینه‌ای، چالش‌ها و مشکلات پیش‌روی سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی ایران بررسی شد. نمونه مطالعه‌شده دربردارنده ۳۷ نفر از متخصصان بوم‌گردی و مدیران و کارشناسان سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی، مدیران دولتی و اقامتگاه‌داران و ساکنان جامعه محلی است که با استفاده از راهبردهای نمونه‌گیری نظری، استقرای تحلیلی و حداکثر واریانس انتخاب شده‌اند. پرسش‌های مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته پیرامون سؤالات اساسی تحقیق تدوین شده و پاسخ‌های افراد تحلیل و در سه مرحله کدگذاری شده است. نتایج نشان داد که تعدد سازمان‌های متولی بوم‌گردی و نبود دیدگاه صحیح درباره بوم‌گردی و سازمان‌های غیردولتی، از کدهای فضای کلان مؤثر بر کارکرد این سازمان‌ها است. بر اساس یافته‌های تحقیق، پیشنهادهایی به منظور بهبود نقش آفرینی سازمان‌های غیردولتی ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی:

بوم‌گردی، سازمان‌های غیردولتی، چالش‌ها، نظریه زمینه‌ای

مقدمه

مدیریت و حفظ منابع طبیعی (Powell et al., 2018) می‌شود. بوم‌گردی از تمرکززدایی حمایت می‌کند (Toko, 2019) و سبب بهبود وضعیت معیشت جوامع محلی (Ma et al., 2019) و کاهش فقر در جوامع فقیر و روستایی (Kimengsi et al., 2019) می‌شود. به بوم‌گردی ویژگی‌هایی همچون قدرت حفظ پایداری معیشت روستایی (Honey, 1999)، تسریع‌کننده توسعه جدید (Weaver, 1998)، تجدیدکننده غرور فرهنگی (Epler Wood, 2002)، توانمندساز جامعه محلی (Scheyvens, 1999) و محافظ تنوع زیستی (Christ Stronza & Gordillo, 2003) نسبت داده شده است (et al., 2008).

بوم‌گردی هم‌زمان بر تأمین منافع جامعه محلی، آموزش و یادگیری گردشگران، حفاظت از محیط‌زیست و تأثیرات فرهنگی مطلوب تأکید دارد. بوم‌گردی بخشی مهم و در حال رشد در الگوهای توسعه پایدار روستایی است که تولید درآمد را با توان حفاظت از محیط‌زیست و منابع اجتماعی و فرهنگی در هم می‌آمیزد (Zhuang et al., 2011). بنابراین، در سال‌های اخیر، به علت مزایای اقتصادی و محیط‌زیستی و اجتماعی بوم‌گردی، توجه جهانی به توسعه آن جلب شده است (Kry et al., 2020; Hunt et al., 2015). بنابر پژوهش‌های اخیر، بوم‌گردی موجب کاهش مشکلات محیط‌زیستی (Kirkby et al., 2011) و ارتقای

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد توسعه روستایی، گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه تهران، تهران
۲. استادیار گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول): varmazyari@ut.ac.ir
۳. استاد گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران

مدیریت مناسب بوم‌گردی برای حفظ و نگهداری غنای زیستی منطقه و همچنین رشد اقتصادی مردم محلی ضروری است. به‌علاوه، بوم‌گردی را می‌توان فرصتی برای ترویج ارزش‌ها در مناطق حفاظت‌شده و تأمین مالی ذی‌نفعان دانست (OK, 2006).

برای توسعه بوم‌گردی، همکاری بخش محلی ضروری است و جلب مشارکت مردم محلی یکی از اصول بوم‌گردی است. در مناطق دارای بوم‌گردی توسعه‌یافته، مشارکت جامعه محلی تأثیری مثبت در ساختار اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی جامعه می‌گذارد (Fun et al., 2014). سازمان‌های غیردولتی زمینه‌ساز مشارکت مردم در امور اجتماعی و پیشرفت در جامعه‌اند. از این‌رو اصلی‌ترین شیوه بهره‌گیری از مشارکت فعال و همه‌جانبه مردم در روند پیشرفت، استفاده از توان سازمان‌های غیردولتی است (طاوسی و کولیوند، ۱۳۹۵). بیشتر از ۵۰ درصد از چهارصد پروژه‌ای که در مطالعات موردی بوم‌گردی^۱ در جهان مطرح شده توسط سازمان‌های غیردولتی اجرا شده است. این نسبت در امریکای لاتین بیش از سایر نقاط جهان است. توسعه انسانی، توانمندسازی جوامع، به رسمیت شناختن و نجات میراث فرهنگی و حفاظت از تنوع زیستی از برجسته‌ترین نقش‌های سازمان‌های غیردولتی در عرصه گردشگری به‌شمار می‌رود. البته دستاوردهای پروژه‌های بوم‌گردی اجراشده توسط سازمان‌های غیردولتی به‌شرایط و فضای خاص کشور مربوطه به‌شدت وابستگی دارد (Romero-Brito et al., 2016).

در ایران بیش از بیست هزار سازمان غیردولتی فعال در زمینه‌های گوناگون وجود دارد که سازمان‌های غیردولتی فعال در زمینه مالی و قرض‌الحسنه با بیشترین سهم، حدود ۱۶ درصد، در صدر قرار دارند و حوزه‌های گردشگری و ادبی با ۰/۸ درصد کمترین تعداد سازمان‌های غیردولتی به‌شمار می‌روند (کلانتری خلیل‌آباد و همکاران، ۱۳۹۵). سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی، بسته به هدف، زیرمجموعه سازمان‌های گردشگری و محیط‌زیست و... هستند و آمار دقیقی از تعداد آن‌ها در دست نیست. یکی از مهم‌ترین دلایل تبعیت‌نکردن توسعه گردشگری از اصول بوم‌گردی در مناطق غیرشهری ایران فقدان نقش‌آفرینی فراگیر سازمان‌های غیردولتی در این حوزه است.

طبق بررسی‌های به‌عمل‌آمده، تاکنون مطالعه عمیق و کاربردی درباره نقش سازمان‌های غیردولتی در توسعه بوم‌گردی صورت نگرفته است. بنابراین چالش‌ها و شرایط کار بوم‌گردی و فضای کلان برآمده از سیاست‌های دولت در

این زمینه مشخص نیست و همچنین موانع نقش‌آفرینی این سازمان‌ها و نقاط ضعفی که با آن مواجه‌اند به‌صورت عینی و کامل واکاوی نشده است.

هدف از انجام این پژوهش تحلیل چالش‌های پیش‌روی سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی و تبیین نقش آن‌ها است. با توجه به کوچک‌سازی دولت و واگذاری امور تصدی‌گرانه، ضرورت دارد جایگاه سازمان‌های غیردولتی در توسعه بوم‌گردی به شکل بهتری به رسمیت شناخته شود. تحلیل چالش‌های این نهادها و شناخت کارکردهای بالقوه آن‌ها به سیاست‌گذاران در تدوین برنامه مناسب برای بهره‌گیری از توان آن‌ها کمک شایانی خواهد کرد. از آنجاکه این سازمان‌ها با جامعه محلی و بخش خصوصی و سایر ذی‌نفعان در ارتباط‌اند، می‌توانند نقش مهمی در پیشبرد و پیاده‌سازی برنامه‌های بوم‌گردی داشته باشند که ایفای این نقش ویژه به نحوه مدیریت این سازمان‌ها وابسته است (درام و مور، ۱۳۸۹). برای مدیریت بهتر، لازم است مدیران سازمان‌های غیردولتی از چالش‌هایی که در این زمینه با آن مواجه‌اند، نقاط ضعفی که در کارشان وجود دارد و راهکارهایی که کارایی آن‌ها را بهبود می‌بخشد آگاه شوند تا بتوانند با مدیریت مسائل، در توسعه بوم‌گردی و به تبع آن توسعه روستایی کارا تر و مؤثرتر ایفای نقش نمایند.

مروری بر ادبیات موضوع بوم‌گردی

از نخستین تعاریفی که برای بوم‌گردی ارائه شده است می‌توان به تعریف هتزر (۱۹۶۵) اشاره کرد که واژه بوم‌گردی را در توصیف رابطه بین گردشگران، محیط‌زیست و فرهنگ‌های بومی به‌کار برده است و به چهار معیار اشاره می‌کند:

۱. کمترین اثر در محیط‌زیست؛ ۲. کمترین اثر مخرب در فرهنگ‌های بومی؛ ۳. بیشترین مزایای اقتصادی برای مردم بومی؛ ۴. بیشترین رضایت برای گردشگران.
- انجمن جهانی بوم‌گردی نیز در آخرین تعریف خود بوم‌گردی را سفری مسئولانه به مناطق طبیعی می‌داند که موجب حفظ محیط‌زیست و پایداری رفاه مردم محلی می‌شود و شامل آموزش و تفسیر به زبان ساده برای کارکنان و مهمانان است (The International Ecotourism Society, 2015). اصول بوم‌گردی توجه تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران را به جنبه‌های گوناگون و گسترده این شاخه گردشگری جلب می‌کند و از آن‌ها می‌خواهد برای رسیدن به اهداف توسعه پایدار و بروز کمترین آسیب از فعالیت‌های بوم‌گردی بکوشند (Epler Wood, 2002).

1. Compendia of ecotourism case studies

شهروندان، عقاید آن‌ها را بیان می‌کنند و بین دولت و بخش خصوصی قرار می‌گیرند. اصطلاح سازمان غیردولتی رانخستین بار انجمن اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل در سال ۱۹۹۵ به کار برد و از آن زمان، تعریفی جامع و مانع و مورد قبول اغلب صاحب نظران ارائه نشده است. یکی از علل این مشکل، فقدان ثبات در استفاده از این اصطلاح است و سه اصطلاح سازمان‌های غیردولتی، سازمان‌های داوطلبانه خصوصی و سازمان‌های غیرانتفاعی همواره به جای یکدیگر به کار می‌روند (محمدی، ۱۳۸۳). بانک جهانی (۱۹۹۵) مشخصات سازمان‌های غیردولتی را شامل موارد زیر می‌داند:

سازمان‌هایی که از سوی جامعه و برای جامعه، بدون دخالت دولت، تشکیل می‌شوند و منعطف و مردم‌سالار و خالی از مقاصد منفعت‌طلبانه برای خویش‌اند. سازمان‌هایی با ساختار غیرانتفاعی، داوطلبانه و توسعه‌محورند که به احزاب سیاسی وابستگی ندارند و برای کمک‌رسانی، توسعه، بهداشت و سلامت جامعه فعالیت می‌کنند و می‌کوشند کیفیت زندگی افراد را با تأکید بر علل ریشه‌ای مشکلات ارتقا بخشند (Dupuy & Vierucci, 2008). سازمان‌های غیردولتی شامل سازمان‌های غیردولتی جامعه‌محور (CBO)^۱ یا سازمان‌های غیردولتی مردمی (PO)^۲ و سازمان‌های غیردولتی حامی جامعه بومی (GSO)^۳ می‌شود و ارگان‌هایی حدواسط این‌ها وجود دارند که به دنبال ارتباط و همکاری با این سازمان‌ها هستند (Lewis, 2005).

سازمان‌های غیردولتی، به عنوان هماهنگ‌کننده ذی‌نفعان بوم‌گردی، خدمات آموزشی و مشاوره تخصصی و تسهیلگری در خصوص تأمین کالا و خدمات ارائه می‌دهند و برای اطمینان از بهره‌مندی جامعه محلی، ایشان را در تعاونی‌های مختلف متشکل می‌کنند (Jamieson, 2003). این تشکل‌ها برنامه‌های بوم‌گردی خلاقانه‌ای در مناطق روستایی اجرا می‌کنند که بر حفظ منابع طبیعی محلی متمرکز شده است و از موقعیت‌های آموزشی و اقتصاد بوم‌گردی بهره می‌گیرد (وود، ۱۳۹۶). در برخی موارد، سازمان‌های غیردولتی پس از شروع پروژه آن را به جامعه محلی انتقال می‌دهند ولی برخی کماکان نقش خود را به عنوان مالک اراضی یا گرداندگان تور ادامه می‌دهند (Romero-Brito et al., 2016).

با توجه به فقدان مطالعات درباره چالش‌های سازمان‌های غیردولتی در توسعه بوم‌گردی در نواحی روستایی، در این پژوهش تحقیقات حوزه‌های مشابه بررسی شده‌اند.

1. Community-Based Organization
2. People Organization
3. Grassroots Support Organization

بوم‌گردی حفاظت از محیط زیست، منافع جوامع محلی و گردشگری پایدار را دربر می‌گیرد و بین آن‌ها تعادل برقرار می‌سازد؛ بنابراین افرادی که در فعالیت‌های بوم‌گردی شرکت می‌کنند باید اصول زیر را بپذیرند (The International Ecotourism Society, 2015):

به حداقل رساندن تأثیرات فیزیکی، اجتماعی، رفتاری و روانی بوم‌گردی.

ایجاد آگاهی و احترام به محیط زیست و فرهنگ.

خلق تجربیات مثبت برای بازدیدکنندگان و میزبان.

ارائه مزایای مالی مستقیم برای حفاظت از محیط زیست.

تولید مزایای مالی، هم برای مردم محلی و هم صنعت خصوصی.

فراهم آوردن تجارب تفسیری به یادماندنی برای بازدیدکنندگان که حساسیت آن‌ها را به شرایط سیاسی، محیط‌زیستی و اجتماعی کشورهای میزبان افزایش می‌دهد.

طراحی و ساخت و بهره‌برداری از تأسیسات کم‌اثر بر محیط زیست.

به رسمیت شناختن حقوق و اعتقادات معنوی ارزشمند مردم بومی در جامعه خود و همکاری با آن‌ها برای توانمندسازی.

بوم‌گردی دارای ویژگی‌هایی است که تمامی ذی‌نفعان در جهت توسعه آن باید شناخت و آگاهی لازم از این ویژگی‌ها داشته باشند:

۱. عاملی برای حفظ تنوع زیستی است. ۲. برای مردم بومی رفاه ایجاد می‌کند. ۳. با آموزش همراه است. ۴. متصدیان مسئولیت‌پذیر و متعهد دارد. ۵. در مقیاس کوچک ارائه می‌شود. ۶. بر پایه مشارکت جامعه محلی و ایجاد فرصت‌های شغلی برای آن‌ها استوار است (Epler Wood, 2002).

دولت و سازمان‌های وابسته، بخش خصوصی (بازرگانان و سرمایه‌گذاران در صنعت گردشگری)، تشکل‌های غیردولتی و سازمان‌های بین‌المللی، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی، بوم‌گردها، و مردم جامعه محلی ذی‌نفعان صنعت بوم‌گردی هستند. این فعالان در کنش متقابل با یکدیگرند و اقدامات هریک بر دیگری و بر بوم‌گردی اثر می‌گذارد (زاهدی، ۱۳۹۳).

سازمان‌های غیردولتی

اگر جامعه را دربردارنده سه بخش دولت و بخش خصوصی و جامعه مدنی بدانیم، سازمان‌های غیردولتی عمدتاً در بخش جامعه مدنی تعریف می‌شوند. البته این سازمان‌ها، به عنوان متصل‌کننده و میانجی و بیان‌کننده منافع

در خصوص اهمیت مشارکت مردمی در توسعه گردشگری در نواحی طبیعی و روستایی، مقصودی و رحیمی (۱۳۸۷) به ارزیابی مشکلات روستاییان در زمینه گردشگری، از دیدگاه زنان روستایی پرداختند و راهکارهایی مانند لزوم تشکیل شرکت تعاونی، ایجاد مدیریت منسجم برای اداره گردشگری و حضور شورای ده در مدیریت گردشگری را عنوان کردند.

در خصوص چالش‌ها و موانع پیش‌روی سازمان‌های غیردولتی در توسعه بوم‌گردی، نتایج پژوهش فینی (۲۰۰۱) نشان می‌دهد که سازمان‌های غیردولتی، با وجود اهمیتی که در توسعه پایدار گردشگری دارند و نقشی که به‌عنوان سرمایه‌گذاری ایدئال در حوزه‌های آموزشی و برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری ایفا می‌کنند، به علت محدودیت‌های منابع مالی و انسانی، عدم هماهنگی و عدم تأثیرگذاری بر سیاست‌های دولت، آسیب‌پذیرند.

کوبینا (۲۰۱۵)، با زمینه‌سازی معنای بوم‌گردی از طریق روش کیفی و مصاحبه با آژانس‌های بوم‌گردی و ساکنان محلی درباره مفهوم بوم‌گردی بر اساس اصول آن، دریافت که آژانس‌های بوم‌گردی درک محدودی از بوم‌گردی دارند و ساکنان محلی بین حفاظت از محیط‌زیست و بوم‌گردی سردرگم‌اند. این تحقیق نشان می‌دهد که عدم قطعیت در تعیین تعریف بوم‌گردی نه تنها چالشی در میان محققان و سازمان‌های بین‌المللی است، مشکلی در جامعه میزبان نیز هست. یافته‌ها نشان می‌دهد که بعضی از اصول پایدار بوم‌گردی (مثلاً حفظ فرهنگ، مشارکت اجتماعی) به علت درک محدود از مفهوم آن‌ها در میان سازمان‌های مربوط به بوم‌گردی به چالش کشیده شده است.

علاوه بر این، جوانی و همکاران (۱۳۹۶)، با روش نظریه زمینه‌ای، تأثیرات سازمان‌های غیردولتی را در روستاهای منطقه رشت‌خوار بررسی کردند و دریافتند که مهم‌ترین مسائلی که سازمان‌های غیردولتی در مناطق روستایی با آن مواجه‌اند سوء تفاهم مردم درباره عملکرد سازمان‌های غیردولتی در روستا، کمبود بودجه، فقر فرهنگی، تجارب ناموفق گذشته سازمان‌های غیردولتی و نگرش منفی درباره سازمان‌های غیردولتی در مناطق روستایی است. همچنین، در خصوص موانع پیش‌روی سازمان‌های غیردولتی در توسعه پایدار، استائفسی و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی با هدف تعیین پایداری مالی سازمان‌های غیردولتی در کوزوو، دریافتند که قطعیت محیطی و داشتن راهبردی روشن تأثیرات مثبتی در عملکرد پولی سازمان‌های غیردولتی و جامعه مدنی می‌گذارد.

پژوهش‌های حوزه کارکردهای سازمان‌های غیردولتی

در عرصه بوم‌گردی و حوزه‌های مرتبط نیز بررسی شد. سلیمانی و وثوقی (۱۳۹۵) عوامل مؤثر بر استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد در نظارت بر عملکرد دولت را در فرایند توسعه محلی بررسی کردند و دریافتند که مرز بین مردم و دولت با حضور این سازمان‌ها برداشته می‌شود که لازمه این کار اجرای قانون سازمان‌های غیردولتی، اعتماد متقابل دولت و نهادهای غیردولتی و قدرت و اختیار دادن به این سازمان‌ها به‌عنوان نهادهای تسهیلگر و غیرسیاسی است. در همین راستا، ژوانگ و همکاران (۲۰۱۱) نقش سازمان‌های غیردولتی به‌عنوان طبقه در حال ظهور توسعه در چین و اثر آن را بر بوم‌گردی تجزیه و تحلیل کردند و به سازمان‌های غیردولتی پیشنهاد دادند که در زمینه حرفه‌آموزی مردم محلی و سازمان‌های اجتماع‌محور، تسهیل همکاری بین بنگاه‌ها و جوامع محلی، همکاری مستقیم با بنگاه‌های گردشگری و ارتقای تعاونی‌ها نقش‌هایی را به عهده گیرند.

همچنین، دین‌پناه و قزلسفلو (۲۰۱۹) دریافتند که انجام جمعی وظایف، استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در ارائه خدمات، ارتقای مهارت در تولیدکنندگان و ذی‌نفعان بخش کشاورزی، ارتقای دانش کشاورزی در تولیدکنندگان و ذی‌نفعان، آموزش فنی و حرفه‌ای کشاورزی، آموزش مهارت‌های مدیریتی و اجرای مشاغل کارآفرینی به همراه پویایی گروه‌ها نقش اصلی سازمان‌های غیردولتی در دستیابی به توسعه پایدار روستایی است. از سوی دیگر، رومرو-بیتو و همکاران (۲۰۱۶)، با بررسی ۲۱۴ سازمان غیردولتی بوم‌گردی و سایر ذی‌نفعان مانند جوامع محلی، بخش خصوصی و سازمان‌های دولتی در سراسر جهان، روابط ذی‌نفعان، نقش سازمان‌های غیردولتی و ساختارهای مدیریت پروژه و حکومت را تعیین کردند. این موارد به ده قسمت طبقه‌بندی شد و برای تجزیه و تحلیل الگوهای جغرافیایی و عوامل موفقیت به‌کار برده شد. نویسندگان از طیف وسیعی از معیارهای اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و محیط‌زیستی برای قضاوت درباره موفقیت پروژه‌ها استفاده کردند.

با توجه به پژوهش‌های اشاره‌شده، تحلیل چالش‌ها و نقش سازمان‌های غیردولتی در توسعه بوم‌گردی در نواحی روستایی پیش از این به صورت تجربی و میدانی مطالعه نشده است. همان‌طور که بررسی شد، مطالعات حوزه‌های مشابه را می‌توان به حوزه‌های اهمیت مشارکت مردمی در توسعه گردشگری در نواحی طبیعی و روستایی، چالش‌ها و موانع پیش‌روی آژانس‌های گردشگری در توسعه بوم‌گردی، تأثیرات و نتایج سازمان‌های غیردولتی در توسعه پایدار روستایی و کارکردهای سازمان‌های

برای افزایش اعتبار داده‌ها، علاوه بر مدیران و کارشناسان سازمان‌های غیردولتی، با تعدادی از مدیران سازمان‌های غیرتجاری فعال در حوزه بوم‌گردی، اقامتگاه‌داران و مسئولان دولتی نیز مصاحبه شد. گروه‌های مصاحبه‌شده به شرح زیر است:

۲۱ نفر از مدیران و کارشناسان سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی؛

۳ نفر از مدیران سازمان‌های خصوصی (غیرتجاری) فعال در حوزه بوم‌گردی؛

۶ نفر از جامعه محلی که خانه‌های خود را به اقامتگاه تبدیل کرده بودند و اقامتگاه‌داران غیربومی؛

۱ نفر کارشناس طراح بوم‌گردی؛

۳ نفر از کارشناسان سازمان‌های دولتی؛

۳ نفر از اعضای شوراهای اسلامی روستاهای هدف.

سؤالات مصاحبه به صورت نیمه ساختاریافته بر مبنای سؤالات پژوهش تدوین و توسط متخصصان بازنگاری و اصلاح شد. به منظور درک عمیق واقعیت‌ها، مصاحبه‌ها به صورت انفرادی و ژرف‌نگرانه انجام شد. میانگین زمان هر مصاحبه ۴۵ دقیقه بود. به منظور تأمین روایی تحقیق، علاوه بر تکثیرگرای داده، از راهبرد «بازخورد مشارکت‌کننده»^۱ استفاده شد.

در هر گام جمع‌آوری داده (پس از مصاحبه با هر فرد)، صداهای ضبط‌شده و یادداشت‌های میدانی پیاده‌سازی و بررسی شد. در هنگام پیاده‌سازی مصاحبه‌ها سعی شد اصل گفتار مصاحبه‌شوندگان حفظ شود. سپس مطالب پیاده‌سازی شده به دقت و خطبه‌خط بررسی و جملات مرتبط با سؤالات اصلی پژوهش مشخص شد. با استفاده از روش مرور مجدد و مقایسه دائمی داده‌ها^۲، تلاش شد تا درک پژوهشگر از آن‌ها و پیوندهای مربوطه نشان داده شوند. در این اقدام، اجزای مشابه در هم ادغام و موارد تکراری حذف شدند. به‌طور کلی، تجزیه و تحلیل داده‌ها و تفسیر آن‌ها از طریق کدگذاری در سه مرحله باز، محوری و انتخابی انجام شد.

یافته‌ها

بررسی اطلاعات توصیفی سازمان‌های غیردولتی مصاحبه‌شده نشان می‌دهد که میانگین سابقه فعالیت آن‌ها حدود هشت سال بوده که نشان‌دهنده جوان بودن این سازمان‌ها است. همگی این سازمان‌ها به صورت هیئت‌مدیره‌ای و با ریاست چرخشی دوساله اداره می‌شدند و تقریباً در بیشتر آن‌ها تصمیم‌گیری و مدیریت مشارکتی بود. تعداد اعضای ثابت این تشکل‌ها حداقل هفت نفر بود

غیردولتی در عرصه بوم‌گردی و حوزه‌های مرتبط طبقه‌بندی کرد.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش بر اساس پارادایم از نوع برساخت‌گرایی و با رهیافت کیفی و استفاده از راهبرد نظریه زمینه‌ای انجام شد. این نظریه، روش‌شناسی ویژه‌ای است که با هدف نظریه‌سازی از داده‌ها، بر اساس بنیان‌های تفسیری-برساختی ایجاد و بسط داده شده است (محمدپور، ۱۳۹۲). به علت نبود مطالعات پیشین در ایران، رهیافت کیفی برای این تحقیق به کار گرفته شد.

داده‌های این پژوهش از مصاحبه با مدیران و کارشناسان سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی در مناطق روستایی ایران، مدیران دولتی مرتبط با بوم‌گردی و مدیران و اقامتگاه‌داران و ساکنان محلی استخراج شد. برای نمونه‌گیری، هم‌زمان از راهبردهای نمونه‌گیری نظری، استقرای تحلیلی و حداکثر واریانس استفاده شد. نمونه‌گیری سازمان‌های غیردولتی فعال و شناخته‌شده در حوزه بوم‌گردی، به صورت هدفمند و بر اساس تحلیل هم‌زمان داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها انجام شد و انتخاب نمونه‌ها تا تحقق اشباع نظری ادامه یافت. پس از انجام ۲۸ مصاحبه با مدیران و کارشناسان سازمان‌های غیردولتی، مالکان اقامتگاه‌های بوم‌گردی و کارشناسان سازمان محیط‌زیست و وزارتخانه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، به نظر رسید که مصاحبه‌ها کافی باشد ولی برای اطمینان بیشتر، نه مصاحبه دیگر انجام شد و در مجموع با ۳۷ نفر مصاحبه شد. سن مصاحبه‌شوندگان بین ۲۵ تا ۶۵ سال و تحصیلات آن‌ها از ابتدایی (مالک اقامتگاه) تا دکتری (مدیران سازمان‌های غیردولتی و مدیر یکی از نهادهای دولتی) متغیر بود. بیشتر مدیران و کارشناسان سازمان‌های غیردولتی که با آن‌ها مصاحبه شد میانسال و دارای تحصیلات کارشناسی ارشد در رشته‌های محیط‌زیست یا گردشگری بودند. به‌طور کلی، شانزده سازمان غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی بررسی شدند. همچنین، برای افزایش استحکام و غنای نظریه، از راهبردهای استقرای تحلیلی و حداکثر واریانس در انتخاب نمونه‌ها بهره برده شد و نمونه‌های نابهنجار و متفاوت از هم انتخاب شدند. به طوری که سازمان‌های انتخاب‌شده بین دو تا بیست سال سابقه فعالیت داشتند. از این تعداد، شش سازمان در زمینه توسعه بوم‌گردی در مناطق روستایی پروژه اجرا شده یا در حال پایش داشتند و مابقی یا در شروع فعالیت بودند یا فقط به آموزش راهنمایان و گردشگران و همکاری با آژانس‌های گردشگری اکتفا کرده بودند.

1. Participant feedback
2. Constant comparison

به همراه فراوانی آن‌ها در مصاحبه‌ها در جدول ۱ نشان داده شده است.

کدگذاری محوری

مرحله دوم کدگذاری گردآوردن کدهای با مفاهیم نزدیک به هم حول یک محور و تشکیل کد محوری بود. در این مرحله، با توجه به نزدیکی مفهومی کدهای باز، کدهای محوری استخراج شد. در اینجا، از ۴۳ کد باز، ۵ کد محوری به دست آمد. کدهای باز اولیه، فراوانی آن‌ها و کدهای محوری مستخرج از کدهای باز در جدول ۱ آورده شده است.

و در صورت نیاز برای انجام پروژه‌ها از اعضای داوطلب کمک می‌گرفتند. بهترین منابع تأمین مالی این سازمان‌ها منابع بین‌المللی، دولتی و اسپانسرهای خصوصی بودند. برگزاری دوره‌های آموزشی، نمایشگاه و حق عضویت نیز سایر منابع تأمین مالی سازمان‌های غیردولتی بود. نخستین گام در تحلیل داده‌ها کدگذاری باز است که در طی زمان انجام تحقیق، با مرور و تدقیق در مفاهیم برداشت شده از مصاحبه‌ها به دست آمد. این کدها مستقیماً از عین عبارات مصاحبه‌شوندگان یا از ادبیات موجود برداشت شد. در مرحله کدگذاری اولیه چندین بار کدها توسط محققان و متخصصان بازخوانی و اصلاح شد. در مجموع ۴۳ کد باز در این مرحله استخراج شد که

جدول ۱: کدهای باز، فراوانی آن‌ها و کدهای محوری استخراج شده

شماره	کد باز	فراوانی‌ها	کد محوری
۱	رویکرد مقطعی دولت	۶	فضای کلان
۲	داشتن اعتقاد کافی دستگاه‌های دولتی به مشارکت جوامع محلی	۲	
۳	نگاه نامناسب دستگاه‌های دولتی به سازمان‌های غیردولتی	۹	
۴	طولانی بودن زمان صدور مجوزها	۴	
۵	تعدد و ناهماهنگی سازمان‌های متولی سازمان‌های غیردولتی بوم‌گردی	۶	
۶	فقدان شناخت اصول بوم‌گردی	۵	
۷	اطمینان نداشتن به آینده	۹	
۸	فراهم نبودن زیرساخت‌ها و امکانات	۱۳	
۹	پویایی اندک جامعه محلی به علت سالخورده‌گی	۲	بستر فرهنگی - اجتماعی
۱۰	ضعف باور روستاییان به گردشگری‌پذیری روستا	۵	
۱۱	پایین بودن میزان آگاهی جامعه محلی از ارزش‌های خود	۲	
۱۲	نگرش اولیه منفی در روستاییان به تسهیلگر بیرونی	۳	
۱۳	ناآگاهی عمومی درباره سازمان‌های غیردولتی	۵	
۱۴	نبود تعامل بین جامعه محلی و دولت	۴	
۱۵	مطالبات فراوان جامعه محلی	۲	
۱۶	استفاده نادرست جامعه محلی از تسهیلات	۲	
۱۷	مشارکت زنان	۱	

شماره	کد باز	فراوانی‌ها	کد محوری
۱۸	عدم بلوغ مناسب سازمان‌های غیردولتی	۲	مشکلات درونی سازمان‌های غیردولتی
۱۹	خطر سبزشویی	۲	
۲۰	عوارض شکست پروژه	۳	
۲۱	دشواری‌های تأمین منابع مالی	۳	
۲۲	جذب نیروی داوطلب و متخصص	۶	
۲۳	اتکاء به فرد (متکی به فرد بودن)	۳	
۲۴	برنامه‌ریزی سفر سودمند	۸	کارکردهای سازمان‌های غیردولتی
۲۵	آموزش جامعه محلی	۶	
۲۶	آموزش بومگردان	۱۰	
۲۷	آموزش راهنمایان بومگردی	۱	
۲۸	آموزش بلدهای محلی	۳	
۲۹	آموزش مشارکتی و مستمر	۵	
۳۰	رایزنی برای اعطای تسهیلات به جامعه محلی	۱	
۳۱	تدوین استانداردها و کدهای رفتاری	۲	
۳۲	توسعه فرهنگ پایداری در جامعه محلی	۱۴	
۳۳	آموزش مهارت‌های بومگردی	۷	
۳۴	سازمان‌دهی بومگردی	۴	کارکردهای انتظاری از دولت
۳۵	نقش آفرینی در بازاریابی	۱۰	
۳۶	تدوین سند راهبردی و برنامه اقدام مشخص	۳	
۳۷	احیای کمیته ملی بومگردی	۱	
۳۸	تدوین ضوابط برای توسعه اقامتگاه	۲	
۳۹	ارزیابی متقاضیان احداث اقامتگاه	۱	
۴۰	نظارت بر سازمان‌های غیردولتی	۳	
۴۱	نیازسنجی از سازمان‌های غیردولتی	۲	
۴۲	حمایت مدبرانه نهادهای دولتی	۶	تقویت زیرساخت‌های حقوقی
۴۳		۵	

داشتند. یکی از ایشان درباره پروژه‌ای که به ثمر نرسید چنین گفت: «مسئولان به بقیه پروژه فکر نمی‌کنند. مثل این‌که یک بچه را کلاس اول اسم بنویسیم، بعد از یک سال، دیگر کاری به ثبت‌نامش برای کلاس دوم نداشته باشیم. انتظار داشته باشیم خودش جلو برود و یاد بگیرد.» عدم اعتقاد واقعی دستگاه‌های دولتی به مشارکت جوامع محلی هم مورد اشاره مصاحبه‌شونده‌ای دیگر بود: «ممکن است در ادبیاتشان از مشارکت استفاده کنند؛ سازمان محیط‌زیست و جنگل‌ها ممکن است بعضی مدیرانشان به

شرح و بسط و نحوه استخراج کدهای محوری، با توجه به مقولات استخراج شده از مصاحبه‌ها، در ذیل به تفصیل بیان شده است.

فضای کلان

فضای کلان جامعه و سیاست‌گذاری‌ها و قوانین موجود در نحوه فعالیت و میزان موفقیت سازمان‌های غیردولتی تأثیرگذار است. اغلب مصاحبه‌شوندگان از رویکرد مقطعی و بدون راهبرد دولت در پروژه‌های بومگردی شکایت

مشارکت کار داشته باشند اما بدنه سازمان به‌ویژه مدیران عالی‌شان عملاً اعتقادی به این داستان ندارند.»

تعدد و ناهماهنگی سازمان‌های متولی سازمان‌های غیردولتی بوم‌گردی، عامل مهم دیگری بود که چند تن از کارشناسان سازمان‌های غیردولتی آن را خاطر نشان کردند. یکی از کارشناسان در این باره گفت: «بوم‌گردی پایه‌اش طبیعت است، می‌گوییم سفر مسئولانه به مناطق طبیعی عمدتاً بکر، پایه اصلی‌اش طبیعت است، طبیعت بر عهده سازمان جنگل‌ها و منابع طبیعی هست؛ متولی منابع طبیعی سازمان جنگل‌هاست؛ موضوع گردشگری به‌صورت عام مربوط می‌شود به میراث فرهنگی و گردشگری، محیط‌زیست هم می‌تواند در آن نقش داشته باشد. بوم‌گردی می‌شود یک چیزی بین این سه تا دستگاه، اما متولی اصلی‌اش مشخص نیست.»

مشکل دیگری که مدیر یکی از سازمان‌های غیردولتی به آن اشاره داشت، ناشناخته‌بودن بوم‌گردی در بین اکثریت افراد بود: «در کشور ما صنعت گردشگری تعریف شده نیست. دقیقاً، مثل واژه توسعه پایدار، در اصل لقلقه زبان یک‌سری افراد است. این افراد هم می‌توانند سیاسیون باشند، هم مردم عادی، هم کارشناسان.»

بنابراین اظهارات مشارکت‌کنندگان در پژوهش، رویکرد مقطعی دولت، عدم اعتقاد واقعی مدیران دولتی به مشارکت جوامع محلی، نگاه نامناسب دستگاه‌های دولتی به سازمان‌های غیردولتی، طولانی‌بودن زمان دریافت مجوزها، تعدد و ناهماهنگی سازمان‌های متولی سازمان‌های غیردولتی بوم‌گردی، فقدان شناخت اصول بوم‌گردی، اطمینان‌نداشتن به آینده و فراهم‌نبودن زیرساخت‌ها و امکانات جزو مسائل فضای کلان فعالیت سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی است.

بستر فرهنگی - اجتماعی

تحلیل یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها نشان داد که برخی از کدها متفاوت از فضای کلان و به‌نوعی ناظر بر بستر فرهنگی-اجتماعی فعالیت سازمان‌های غیردولتی در مناطق روستایی‌اند. این بستر دربردارنده شرایطی است که سازمان‌های مذکور با آن مواجه‌اند و ممکن است بر کارکرد و اثربخشی این سازمان‌ها تأثیرات مثبت یا منفی بگذارد. در این خصوص، یکی از مدیران سازمان‌های غیردولتی به اثر سن جامعه محلی توجه نموده است: «جمعیت جوان روستا تقریباً رفته‌اند و حتی میان سال کم داریم و آن‌هایی که هستند، انگیزه‌ای برای کارهای جدید ندارند.» مدیری دیگر به نبود باور گردشگری روستا در بین جامعه محلی اشاره کرد: «این‌که کسی حاضر است

در این روستا اقامت کند، یکی دو شب، باور نمی‌کردند.» کم‌بودن آگاهی جامعه محلی از دارایی‌های خود مطلب دیگری بود که یکی از مشارکت‌کنندگان به آن اذعان نمود: «معمولاً پر از پتانسیل اند اما می‌گویند ما هیچی نداریم، ما که چیزی بلد نیستیم.»

نگرش اولیه منفی روستاییان به تسهیلات بیرونی از دیگر مشکلاتی بود که ذکر شد. یکی از افراد جامعه محلی درباره علت چنین نگرشی معتقد بود: «مردم روستا چون با شهری‌ها زیاد در ارتباط نبودند، فکر می‌کردند این‌ها (سازمان‌های غیردولتی) همه‌اش دارند به منفعت خودشان فکر می‌کنند و کلاه سرشان می‌گذارند، بنابراین مردم نمی‌توانستند اعتماد کنند.»

از سخنان مصاحبه‌شوندگان چنین برمی‌آید که سن جامعه محلی در استقبال آن‌ها از مشارکت و انگیزه آن‌ها برای ایجاد کار جدید تأثیرگذار است. کم‌بودن اعتماد جامعه محلی به سازمان غیردولتی، کم‌بودن آگاهی آن‌ها از ارزش دارایی‌های خود، باور گردشگری نبودن روستا، نگرش منفی به تسهیلات بیرونی در جامعه محلی، ناآگاهی عمومی درباره سازمان‌های غیردولتی، کمبود تعامل بین جامعه محلی و دولت، مطالبات فراوان جامعه محلی از دولت در بعضی مناطق و در آخر، استفاده نادرست جامعه محلی از تسهیلات از مهم‌ترین شرایط فرهنگی-اجتماعی بر سر راه سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی و از موانع جدی پیشبرد کار سازمان‌های غیردولتی در مناطق روستایی بود.

مشکلات درونی سازمان‌های غیردولتی

تحلیل دیدگاه‌ها و جملات مصاحبه‌شوندگان نشان می‌دهد که سازمان‌های غیردولتی، در کنار فضای کلان و بستر اجتماعی-فرهنگی، با مجموعه‌ای از مشکلات درونی مواجه‌اند که بر کارکرد آن‌ها و نقشی که در منطقه دارند اثر منفی دارد و مانع ایفای نقش مؤثر ایشان بر توسعه بوم‌گردی در مناطق روستایی می‌شود. یکی از مدیران سازمان‌های غیردولتی به کم‌بودن اثربخشی و نوپایی این سازمان‌ها چنین اشاره کرد:

«درجه اثرگذاری جامعه مدنی در تمام حوزه‌ها، نه فقط این حوزه، در کشور ما درصد بالایی نیست ... به دلیل این‌که جامعه مدنی ما نوپاست و در همین دو سه دهه‌ای که راه افتاده است، افت و خیزهای زیادی داشته، در نتیجه فعلاً لاغر است و توان اثرگذاری کلی ندارد. در هر حوزه تخصصی هم که بررسی کنیم، آنقدر اثر نگذاشته است.»

مدیر سازمان دیگری مدیران سازمان‌های غیردولتی را از خطر سبزشویی، یکی از خطرهای توسعه بوم‌گردی

کارکردهای سازمان‌های غیردولتی

سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی در مناطق روستایی کارکردهایی دارند که در صورت انجام، موجب کارایی بهتر آن‌ها می‌شود. کارکردهایی که در ذیل آمده است از مصاحبه‌های مدیران و کارشناسان استخراج شده است. بنابه اظهارات یکی از مشارکت‌کنندگان، سازمان غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی باید سفری سودمند برای گردشگران برنامه‌ریزی کند. وی برای تأیید نظرش از تجربیات سایر کشورها مثال آورد: «در سوئیس، در دهه ۱۹۸۰، تعدادی از همین سازمان‌های غیردولتی دیدند روستاهایشان از جمعیت دارد خالی می‌شود... گفتند بیاییم طراحی کنیم که این جمعیت برگردند به روستا؛ همان موضوع مهاجرت معکوس. آن‌ها مدل آگروتوریسم را طراحی کردند، مبنی بر این‌که شهرنشینان که خسته از کار روزانه و آلودگی هوا و... هستند آخر هفته را به روستاها سفر کنند. نه تنها استراحت کنند، کار کشاورزی هم بکنند». وی، با نقد رویکردهای موجود، به وظیفه آموزشی سازمان‌های غیردولتی در قبال بوم‌گردان اشاره کرد: «حتی سازمان‌های غیردولتی موفق در حوزه بوم‌گردی هم در قسمت آموزشی، برای خودشان مأموریتی قائل نیستند و کاری انجام نمی‌دهند و این اشتباه بزرگی است. فکر می‌کنند بوم‌گرد می‌آید، تفریح می‌کند، می‌رود و روستایی‌ها بهره‌مند می‌شوند، در همین حد خوب است. این قسمتش خوب است، اما قسمت دیگرش ناقص است. توریست هم باید بهره‌مند بشود؛ بهره‌مند واقعی. سازمان‌های غیردولتی می‌توانند دانش بومی محلی را با دانش جدیدی که آن هم ضروری و مفید است ترکیب کنند؛ در واقع جمع‌آوری و تدوین کنند. متناسب با فرصت و درک متوسط توریست‌ها منتقل کنند، به طوری که توریستی که از سفر برگشته چیزی یاد گرفته باشد که در زندگی عملی‌اش برای حفاظت کاربرد داشته باشد.» مشارکتی بودن و استمرار آموزش‌ها نیز مورد تأکید مدیران و کارشناسان سازمان‌های غیردولتی بود. اصلاح تصورات نادرست جامعه محلی از تأثیرات سریع توسعه و پیشرفت بوم‌گردی از مواردی بود که از دیدگاه کارشناسان باید در آموزش‌ها دنبال شود: «در جامعه خودشان، تصورشان این است که گردشگری، به صورت عام، باید برایشان امکانات رفاهی، درآمد بسیار زیاد و چیزهایی از این قبیل بیاورد.»

مدیر دیگری به نقش سازمان غیردولتی در حفظ پایداری اشاره کرد: «در سازمان‌های غیردولتی کار ما حفظ اصول توسعه پایدار در گردشگری است که منتهی به بقا و احیای فرهنگ‌های مختلف مناطق

که ممکن است گریبان‌گیر ذی‌نفعان بوم‌گردی شود، بر حذر داشت: «توجه به این موضوع که فعالیت‌های اقتصادی سازمان فعالیت‌های ظرفیت‌سازی گردشگری را تحت الشعاع قرار ندهد، گرین واشینگ یا سبزشویی انجام ندهد.» منظور وی مشکل استفاده ابزاری از پوشش بوم‌گردی برای رسیدن به اهداف اقتصادی بود. در همین راستا یکی از متخصصان به نمایشی شدن بوم‌گردی اشاره نمود: «بوم‌گردی نمایشی فراوان است در دنیا، نمایشی کردن و از اصالت انداختن جاذبه‌های فرهنگی و معیشتی متداول است در گردشگری، نه تنها در بوم‌گردی». مطابق یافته‌های تحقیق، چالش‌های منابع مالی نیز از موارد مهمی است که سازمان غیردولتی با آن روبه‌روست و برای پایداری و بقای خود باید از عهده تأمین آن به صورت صحیح و قانون‌مند برآید. یکی از مدیران سازمان‌های غیردولتی از شرایط تأمین منابع مالی بین‌المللی گفت: «منابع خارجی نیاز به لابی قوی دارد تا بتوانیم خودمان را معرفی کنیم.» کارشناس یکی از سازمان‌ها به نبود حمایت دولت اشاره داشت: «دولت هم حمایت چندانی نمی‌کند؛ سازمان غیردولتی هم صرفاً با حق عضویت اعضا نمی‌تواند بگردد.» همچنین مصاحبه‌شونده‌ای درباره سختی یافتن حامی مالی خصوصی چنین گفت: «اسپانسرهای خصوصی وارد جامعه مدنی و حمایت از آن نمی‌شوند چون برایشان منافعی ندارد.»

متکی به فرد بودن بعضی سازمان‌های غیردولتی یکی دیگر از مشکلات درونی آن‌ها بود که مورد توجه یکی از پاسخ‌دهندگان قرار گرفت: «به نظرم یک مقداری قائم به فرد است این چیزها، متأسفانه، یعنی بستگی دارد به این‌که سازمان غیردولتی توسط چه کسی اداره می‌شود.» بهره‌گیری مناسب از کار داوطلبانه و جذب نیروی حرفه‌ای داوطلب دغدغه یکی از مدیران سازمان‌های غیردولتی بود: «نیروهای داوطلبمان هم آن چنان دوره و مهارت لازم ندیده‌اند... از نظر نیروی انسانی داوطلب باید نیرویی جذب کنیم که تخصص کافی داشته باشد.» فرد دیگری از محدود بودن افراد متخصص فعالیت‌های مدنی و غیر حرفه‌ای بودن بعضی از اعضای سازمان‌های غیردولتی سخن گفت: «خیلی از کسانی که در سازمان‌های غیردولتی کار می‌کنند، اصول کار سازمان غیردولتی را بلد نیستند.» در مجموع، با توجه به یافته‌های تحقیق، عدم بلوغ مناسب سازمان‌های غیردولتی، خطر سبزشویی، عوارض شکست پروژه، دشواری‌های تأمین منابع مالی، متکی به فرد بودن سازمان غیردولتی و جذب نیروی داوطلب و متخصص مشکلات درونی سازمان‌های غیردولتی است.

ایران می‌شود، منتهی به رعایت حقوق اقتصادی و اجتماعی جوامع محلی می‌شود. در واقع معیشت پایدار را برای آن‌ها فراهم می‌کند، منافع آن‌ها را به صورت متوازن تری توزیع می‌کند.» علاوه بر آن، سازمان‌های غیردولتی در زمینه بازاریابی هم به جامعه محلی کمک می‌کنند. در این باره یکی از اهالی روستا چنین گفت: «کارشناسان به مردم روستا گفتند خانه‌های شما خیلی بزرگ است. سه تا چهار اتاق دارد. شما می‌توانید از خانه‌هایتان بهره‌ای ببرید. به جای این‌که طرف در قشم به هتل برود، شما می‌توانید خانه‌های خود را در اختیار آن‌ها قرار دهید. با مبلغی که هم برای شما خوب باشد، هم برای گردشگر.» همچنین در بازاریابی صنایع دستی و محصولات کشاورزی سازمان‌های غیردولتی نقش آفرین هستند: «توانستیم یک نمایشگاه از صنایع دستی همان منطقه داخل شهرستان بزنیم. چند غرفه در یک نمایشگاه گرفتیم و از صنایع دستی آن منطقه استفاده کردیم. به نمایش گذاشتیم، فروش رفت و عوایدش به جامعه محلی رسید.»

تحلیل دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگان نشان می‌دهد، علاوه بر کارکردهای مذکور، سازمان‌های غیردولتی باید نقش مهمی در اجرای کارکردهای تدوین استانداردها و کدهای رفتاری، رایزنی برای پرداخت تسهیلات به جامعه محلی و سازمان‌دهی بوم‌گردی داشته باشند.

کارکردهای انتظاری از دولت

تحلیل مصاحبه‌ها و مقایسه مداوم کدهای تولیدشده نشان می‌دهد که افراد مطالعه‌شده بر نقش آفرینی صحیح دولت تأکید داشتند. یکی از مدیران سازمان‌های غیردولتی درباره نبود برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری دقیق و نقشه راه برای سازمان‌های غیردولتی در بوم‌گردی بیان داشت: «بوم‌گردی در ایران را بعضی وقت‌ها این‌جوری مثال زدم. فرض کنید برای مسابقات دو میدانی محل شروع و پایانش را درست کردیم، اما مسیر را طراحی نکردیم. دونده‌ای که از اینجا شروع می‌کند، وقتی وارد مسیر می‌شود، جلو راهش سنگلاخ است، کوه است، آسفالت نیست، مسیریابی نیست، تا به

خط پایان برسد گم می‌شود. مثلاً فقط می‌گویند انتهای مسیر فلان شهر است.» یکی دیگر از مدیران در زمینه توسعه بی‌ضابطه اقامتگاه‌های بوم‌گردی سخن گفت: «ما بارها نامه‌نگاری کردیم که به هیچ عنوان به هرکسی که متقاضی است و صرفاً یک زمین یا خانه برای خودش دارد مجوز اقامتگاه ندهید. یک سری فیلترها بگذارید. سازمان میراث فرهنگی منطقه ما خیلی همکاری کرد و تا یک جایی آمد. متأسفانه، خود سازمان میراث کشور و اداره کل یقه آن‌ها را گرفت. گفت چرا برای متقاضیان بوم‌گردی خودسر فیلتر می‌گذارید.»

یکی دیگر از مصاحبه‌شوندگان به تقویت زیرساخت‌های حقوقی اشاره کرد: «برای این‌که فعالیت مدنی سازمان‌های غیردولتی صورت بگیرد باید ظرفیت‌ها را ایجاد کنید. حالا ظرفیت‌ها ظرفیت قانونی و حقوقی است، ظرفیت مالی و اجرایی است، ظرفیت فیزیکی، محیطی یا ظرفیت ارتباطی است که هر چه ارتباطات بیشتر شود فعالیت مدنی بهتر می‌شود.» پاسخ‌دهنده دیگری از قانونی که قرار بود سازمان‌های غیردولتی را حمایت کند گفت: «قرار بود قانونی بیاید که در مواردی که گروه‌ها یا افرادی به منابع طبیعی آسیب بزنند سازمان‌های غیردولتی بتوانند اعلام جرم کنند. نمی‌دانم به کجا رسید، ... قرار بود در برنامه ششم این اتفاق بیفتد. این جور قوانین که حمایت‌کننده از سازمان‌های غیردولتی باشد، می‌تواند خیلی مؤثر باشد.»

در مجموع، از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان، کارکردهای دولت در جهت اثربخشی به کار سازمان‌های غیردولتی تدوین سندی راهبردی برای توسعه بوم‌گردی، احیای کمیته ملی بوم‌گردی، تدوین ضوابط برای توسعه اقامتگاه‌ها، ارزیابی متقاضیان احداث اقامتگاه، تغییر شرایط نظارت بر آن‌ها، نیازسنجی منطقه فعالیت ایشان، حمایت مدبرانه نهادهای دولتی و تقویت زیرساخت‌های قانونی عنوان شد. به صورت کلی، چالش‌هایی که سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی در ایران با آن مواجه‌اند به صورت نمودار ۱ نشان داده شده است.

نمودار ۱: چالش‌های سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی در نواحی روستایی

بحث و نتیجه‌گیری

در نتیجه دشواری دوچندان فعالیت آن‌ها شده است. به‌طور کلی، موازی‌کاری و فقدان رویکرد نظام‌مند در سیاست‌گذاری‌های کلان بوم‌گردی، اعتقادداشتن به توسعه مشارکتی، دیدگاه نامناسب برخی از دستگاه‌های دولتی درباره سازمان‌های غیردولتی، تخصیص نادرست و غیرکارشناسانه بودجه و استفاده نادرست جامعه محلی از تسهیلات بانکی بوم‌گردی بخشی از فضای کلان حاکم بر فعالیت سازمان‌های غیردولتی است. امروزه میانگین سنی در جوامع روستایی کشور در حال افزایش است. سن جامعه محلی بر مشارکت آن اثر عکس خواهد گذاشت. پایین بودن باور به قابلیت گردشگرپذیری روستا و آگاهی اندک جامعه از ارزش دارایی‌های خود نشانه‌ای از اعتمادبه‌نفس پایین جامعه روستایی و نبود تعامل مناسب بین جوامع محلی و دولت، بیانگر سرمایه اجتماعی اندک در مناطق روستایی ایران است. ناآگاهی

نتایج کدگذاری باز و محوری نشان می‌دهد که سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی مناطق روستایی، به‌علت فضای کلان برآمده از نظام برنامه‌ریزی و اداری تمرکزگرای موجود، دچار چالش‌های جدی در انجام رسالت خود هستند. عدم اعتقاد کافی دستگاه‌های دولتی به مشارکت جوامع محلی، طولانی بودن زمان صدور مجوزها، تعدد و ناهماهنگی سازمان‌های متولی از شواهد اساسی چنین ادعایی است که مصاحبه‌شوندگان به آن‌ها تأکید داشتند. در کنار این فضای کلان، بستر فرهنگی-اجتماعی فعالیت این سازمان‌ها در مناطق روستایی قرار دارد که کم‌بودن باور گردشگرپذیری روستا و بعضاً وجود انتظارات اغراق‌آمیز از پیامدهای توسعه‌ای فعالیت‌های گردشگری از محوری‌ترین نشانگرهای آن به‌شمار می‌روند. این دو در مجموع سبب تثبیت و تعمیق مشکلات درونی سازمان‌های غیردولتی و

عمومی و نگرش اولیه منفی جامعه محلی به عملکرد سازمان‌های غیردولتی نیز، از این منظر که جلب اعتماد و شروع کار را با سختی مواجه می‌کند، حائز اهمیت است. مطالبات نسبتاً زیاد جامعه محلی و استفاده نادرست از تسهیلات هم موفقیت سازمان‌های غیردولتی فعال در زمینه توسعه بوم‌گردی را با مشکل مواجه می‌کند. مشارکت زنان با حفظ شئونات از آن جهت که مشارکت بیشتری را به وجود می‌آورد از موارد مثبت و افزایش‌دهنده دارایی جامعه محلی است که باید کاملاً درون‌زا و مطابق با شئونات و خواست جامعه محلی و سازگار با کارکردهای اساسی زن در خانواده شکل گیرد.

نگاه انتفاعی و سودمحور سازمان‌های غیردولتی به بوم‌گردی و تبلیغات سبز، این سازمان‌ها را در معرض خطر سبز شویی و بوم‌گردی نمایشی قرار می‌دهد که هم برای منابع طبیعی، هم برای جامعه محلی و هم برای خود سازمان مخرب است. بخشی از سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی شناخت صحیحی از بوم‌گردی و اصول آن ندارند و این نقطه ضعف مانع نقش‌آفرینی مناسب آن‌ها می‌شود. دشواری‌های تأمین منابع مالی یکی دیگر از چالش‌های مهم پیش‌روی سازمان‌های غیردولتی است که اگر سازمان غیردولتی نتواند از عهده آن برآید با خطرهای بسیاری روبه‌رو خواهد شد.

در نهایت، شایان ذکر است که تحلیل چالش‌های حاکم بر فعالیت سازمان‌های غیردولتی و نیز شناخت کارکردهای سازمان‌های مذکور در توسعه بوم‌گردی نواحی روستایی، در کشورهایمانند ایران که نظام برنامه‌ریزی بخشی و متمرکز دارند، هدف اساسی مطالعه کنونی به‌شمار می‌رود. این مطالعه با واکاوی عناصر فضای کلان و بستر اجتماعی-فرهنگی، از یک سو پیش‌آگاهی لازم را برای سازمان‌های غیردولتی در خصوص چالش‌های موجود در مسیر توسعه بوم‌گردی در مناطق روستایی ایجاد کرده است و از سوی دیگر، خطوط فکری مناسب را برای کارگزاران دولتی و سیاست‌گذاران در خصوص چگونگی اصلاح رویکردهای موجود ارائه کرده است.

در صورت بهبود فضای کلان و توانمندسازی سازمان‌های غیردولتی، می‌توان انتظار تحقق کارکردهایی مانند برنامه‌ریزی سفر سودمند، آموزش جامعه محلی، آموزش بوم‌گردان، تدوین استانداردها و کدهای رفتاری، توسعه فرهنگ پایداری در جامعه محلی، سازمان‌دهی بوم‌گردی و تسهیل بازاریابی توسط این سازمان‌ها را داشت. در نهایت، بر اساس یافته‌ها، پیشنهادهایی برای بهبود فضای کلان و رفع چالش‌های سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه بوم‌گردی ارائه می‌شود.

۱. احیای کمیته بوم‌گردی، متشکل از کلیه ذی‌نفعان دولتی و غیردولتی این صنعت، به‌منظور برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مشترک و تحقق مدیریت یک پارچه و منسجم.

۲. الزام سازمان‌های غیردولتی کم‌تجربه به شرکت در دوره‌های تخصصی و توان‌افزایی به‌منظور توانمندسازی آن‌ها.

۳. تقویت اعتماد بین جامعه محلی و سازمان‌های غیردولتی و افزایش آگاهی جامعه محلی درباره کارکردهای این سازمان‌ها از طریق نشان‌دادن نمونه‌های موفق به مردم.

۴. ترویج نگرش صحیح به بوم‌گردی و اصول و پیامدهای آن در جوامع روستایی و بهبود باور قابلیت گردشگری‌پذیری روستاییان.

۵. لزوم پذیرش عملی مشارکت جامعه محلی در برنامه‌ریزی و توسعه بوم‌گردی و باور و پذیرش دانش و مهارت‌های بومی از سوی دولت‌مردان متولی بوم‌گردی.

۶. تدوین چشم‌انداز توسعه بوم‌گردی در ایران، به‌منظور پرهیز از رویکرد مقطعی دولت و ارائه نقشه راه به سازمان‌های غیردولتی و دیگر فعالان حوزه بوم‌گردی.

۷. تدوین و اجرای برنامه اقدام توسعه سازمان‌های غیردولتی بوم‌گردی به‌منظور هماهنگی بین‌بخشی دستگاه‌ها.

منابع

جوانی، خدیجه، بوزرجمهری، خدیجه، شایان، حمید و قاسمی، مریم (۱۳۹۶). «وضعیت سازمان‌های مردم‌نهاد در روستاها: فرآیند شکل‌گیری، آثار و پیامدها، منطقه مورد مطالعه: روستاهای شهرستان رشتخوار». پژوهش‌های روستائی، دوره ۸، شماره ۱، ص ۱۵۲-۱۶۷.

درام، اندی و مور، الن (۱۳۸۹). توسعه بوم‌گردی راهنمای مدیران و برنامه‌ریزان حفظ محیط‌زیست. جلد نخست: آشنایی با بوم‌گردی. ترجمه محسن کلانتری و قدیر شکراله‌زاده. زنجان: آذر کلک.

زاهدی، شمس‌السادات (۱۳۹۳). مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار با تأکید بر محیط‌زیست. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، چاپ سوم.

سلیانی، مسعود و وثوقی، منصور (۱۳۹۵). «عوامل مؤثر بر استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد در نظارت بر عملکرد دولت در فرایند توسعه محلی». توسعه محلی (روستایی-شهری)، دوره ۸، شماره ۲، ص ۱۹۹-۲۲۰.

tourism; A case study of Belize, Central America. Theses and Dissertations (Comprehensive). 430. <http://scholars.wlu.ca/etd/430>

Fun, F. S., Chiun, L. M., Songan, P., & Nair, V. (2014). "The impact of local communities involvement and relationship quality on sustainable rural tourism in rural area, Sarawak moderating impact of self-efficacy". *Procedia-social and behavioral sciences*, 144, 60-65.

Hetzer, D. (1965). "Environment, tourism, culture". Links1: n.p. Ecotourism: competing and conflicting schools of thought. Honey, M. (1999). *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?*. Washington DC: Island Press.

Hunt, C. A., Durham, H.W., Driscoll, L., & Honey, M. (2015). "Can Ecotourism Deliver Real Economic, Social, and Environmental Benefits? A Study of Osa Peninsula, Costa Rica". *Journal of Sustainable Tourism*, 2015, 23(3), 339-357.

Jamieson, W. (2003). "Poverty alleviation through sustainable tourism development". *Economic and social Commission for Asia and the Pacific, United Nations*. New York.

Kimengsi, J. N., Kechia, M. A., Azibo, B. R., & Kwei, J. (2019). "Households's assets dynamics and ecotourism choices in the Western Highlands of Cameroon". *Sustainability*, 11(1844), 1-16.

Kirkby, C. A., Giudice, R., Day, B., Turner, K., Soares-Filho, B. S., Oliveira-Rodrigues, H., & Yu, D. W. (2011). "Closing the ecotourism-conservation loop in the Peruvian Amazon". *Environmental Conservation*, 38, 6-17.

Kry, S. Sasaki, N., Datta, A., Abe, I., Ken, S., & Tsusaka, T. (2020). "Assessment of the changing levels of livelihood assets in the Kampong Phluk community with implications for community-based ecotourism". *Tourism Management Perspectives*, 34(2020), 100664.

Lewis, D. (2005). *The Management of Non-Governmental Development Organization*. Routledge London.

Ma, B., Cai, Z., Zheng, J., & Wen, Y. (2019). "Conservation, ecotourism, poverty, and income inequality – A case study of nature reserves in

طاوسی، آرش و کولیوند، شکیبا (۱۳۹۵). «جایگاه سازمان‌های مردم‌نهاد در تحقق توسعه ملی». پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: الگوی پایه پیشرفت.

کلانتری خلیل‌آباد، حسین، پوراحمد، احمد، قاسمی، ایرج و موسوی، سیدرفیع (۱۳۹۵). «نهادهای محلی و ظرفیت آن‌ها در توسعه گردشگری پایدار شهری». فصل‌نامه میراث فرهنگی و گردشگری، دوره ۱، شماره ۱، ص ۱-۲۱.

محمدپور، احمد (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش، جلد دوم: مراحل و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی. تهران: جامعه‌شناسان. چاپ دوم.

محمدی، محمد (۱۳۸۳). «سازمان‌های غیردولتی (NGOs): تعاریف طبقه‌بندی‌ها». مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، شماره ۴۲-۴۱.

مقصودی، منیژه و رحیمی، عباس (۱۳۸۷). «روش ارزیابی مشارکتی روستایی: مطالعه موردی چهار روستا در منطقه اوان از استان قزوین». فصل‌نامه روستا و توسعه، دوره ۱۱، شماره ۲، ص ۹۱-۱۱۸.

وود، مگان اپلر (۱۳۹۶). اصول، قواعد و سیاست‌های بوم‌گردی (اکوتوریسم) برای رسیدن به پایداری. ترجمه مریم شکوهی و حسین کلانتری. زنجان: نشر آذر کلک.

Christ, C., Hillel, O., Matus, S., & Sweeting, J. (2003). *Tourism and Biodiversity: Mapping Tourism's Global Footprint*. Washington DC: United Nations Environment Program and Conservation International.

Cobbinah, P. B. (2015). "Contextualising the meaning of ecotourism". *Tourism Management Perspectives*, 16, 179-189

Dinpanah, R., & Ghezaleflo, R. (2019). "Investigating the Role of Non-Governmental Organizations in Achieving Sustainable Rural Development (Case Study: Golestan Province)". *Journal of Research and Rural Planning*, 8(3), 1-12.

Dupuy, P. M., & Vierucci, L. (2008). *NGOS in International Law: Efficiency in Flexibility*. Northampton: Publishing E.Elgar.

Epler Wood, M. (2002). *Ecotourism: Principles, Practices & Policies for sustainability*. United Nations environment programme (unep).

Finetty, S. (2001). *Analyzing the roles of local non-governmental organizations (NGOs) in sustainable*

- Management, 20, 245–249.
- Stronza, A., & Gordillo, J. (2008). "Community Views of Ecotourism". *Annals of Tourism Research*, 35(2), 448-468.
- The International Ecotourism Society (2015). "what is ecotourism". <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/>.
- Toko, A. (2019). "The contribution of ecotourism to community-based conservation: A case study of forest conservation in a protected area in Cambodia". *Journal of Environmental Information Science*, 2018(2), 13–24.
- Weaver, D. (1998). *Ecotourism in the Less Developed World*. New York: CABI. 2001 *The Encyclopedia of Ecotourism*. Oxford: CABI.
- Zhuang, H., Lassoie, J. P., & Wolf, S. A. (2011). "Ecotourism development in China: prospects for expanded roles for non-governmental organisations". *Journal of Ecotourism*, 10(1), 46-63.
- Qinling, China". *World Development*, 115, 236–244.
- OK, K. (2006). "Multiple criteria activity selection for ecotourism planning in Igenda". *Tuek J Agric*, 55, 153-164.
- Powell, L. A., Edwards, R., Powell, K. D., & Nieland, K. (2018). "Geography of ecotourism potential in the Great Plains: Incentives for conservation". *Great Plains Research*, University of Nebraska Press, 28(1), 15–24.
- Romero-Brito T. P., Buckley R. C., & Byrne, J. (2016). "NGO Partnerships in Using Ecotourism for Conservation: Systematic Review and Meta-Analysis". *PLoS ONE*, 11(11), e0166919.
- Stanovci, M., Metin, H., & Ademi, B. (2019). "Financial Sustainability of NGOs: An Empirical Study of Kosovo NGOs". *IFAC PapersOnline*, 52-25(2019), 113-118
- Scheyvens, R. (1999). "Ecotourism and the Empowerment of Local Communities". *Tourism*

